

K dynamice osobnosti.

Pojem dynamiky.

Někteří psychologové /Sears aj., 1950/ rozlišují ve výkladech o osobnosti strukturu, dynamiku v přítomnosti a vývoj osobnosti. Osobnost má strukturu, která se vyvíjí. Proti vývoji by se mohla tedy klást struktura vzata staticky, v určité době, nebo potud, pokud se nemění, aspoň v podstatě. Staticky vystihnout strukturu jako soubor trvalejších dispozic se snaží někteří psychologové metodou faktorové analýzy; jako na neměnný celek nazírala na strukturu osobnosti charakterologie.

Dynamika proti statické dění, změny. Ale jen některé změny znamenají vývoj osobnosti. Proto je dynamika něco pojmově jiného než vývoj, ale i vývoj má svou dynamiku.

Woodworth /1918/ chápal dynamickou psychologii, jako soustavný výklad lidského konání, založený především na experimentálních poznatcích. Říká, že ze dvou otázek, jak člověk co dělá, a proč to dělá, je druhá otázka u dynamiky.

To je užší pojetí dynamiky než kauzality vůbec. Můžeme se přece také ptát, proč člověk něco dělá tak /např. schopněji, efektivněji/, a ne jinak. To první "proč" v protikladu "jak" znamená "k jakému cíli" "z jaké potřeby". Dynamika by tedy zkoumala motivy činnosti. Dynamika motivů činnosti se ostatně podle Woodwortha dá jen relativně oddělit od způsobů provádění činnosti a od mechanismů, jako je učení aj..

Dynamika se nedá ostře odlišit od motivace. Dynamika osobnosti by tedy zkoumala motivaci v celku osobnosti. Slovo dynamika by bylo zbytečné. Proto také je všichni psychologové neužívají. Někdy se nazývají i temperamentové vlastnosti dynamickými /

/ . Liší se od motivačních tím, že jsou obecnější, bez určitého směru k něčemu. Rovněž průběh afektu nazveme dynamickým. Dynamika je tedy přece jen širší pojem než motivace.

V osobnosti rozlišujeme potenciální dispozice a aktuální děje a stavy. Některé dispozice nazveme dynamické; jistě to budou dispozice motivační a temperamentové. Je to v soulase s dalším

známem pojmu dynamika; dynamis znamená síla. Dynamika jedná o duševních silách. Pojem síly tu má zatím veškerou neurčitost jako v obecné řeči; nejde o fyzikální pojem síly.

Lewinova dynamická teorie osobnosti.

Ačkoli výzkumů týkajících se dynamiky je mnoho, přece pokládám za nutné zabývat se tou celkovou koncepcí, která se stala nejpodnětější pro experimentální psychologii. To je pojetí "dynamické teorie osobnosti", které vypracoval Lewin. Lewinovo pojetí je značně odlišné od velmi rozšířených směrů psychologie, které se rovněž považují za povolane k objasnění psychické dynamiky, i když nevěnují pozornost osobnosti jako celku; je to behaviorismus a reflexologie. Termínem reflexologie zahrnuju všechny směry, které budují psychologii na pojmu reflex, jakožto elementu nervové činnosti, kdežto pouhé zkoumání spojení podnětu a reakce je behaviorismus.

První Lewinovy úvahy o dynamice byly uveřejněny 1926, soubor článků pak 1935 v knize "Dynamická teorie osobnosti". Nejde tedy o nic nového, ačkoli experimentální výzkum jím podněcený nebo k stejným tématům se vztahující má dnes už mnoho dalších výsledků. U nás však o Lewinovi bylo psáno velmi málo. Chceme-li se zabývat dynamikou osobnosti, nemůžeme jeho pojetí pomítnout; už proto ne, že se k němu pojí velké množství experimentálních prací.

Na Lewinově pojetí můžeme rozlišit popis a výklad, ač jsou těsně spjaty. Lewin především popisuje v nově utvořených pojmech to, co se odehrává v životním prostoru jednotlivce tak, jak on si uvědomuje a prožívá, čili v jeho psychickém poli. V tomto poli jsou osoba a předměty okolí. Tyto předměty jsou prožívány jako přitažlivé nebo odpudivé, přesněji řečeno mají vybídkový ráz: vybízejí člověka, aby se k nim přibližoval nebo od nich oddaloval, aby s nimi něco dělal. To vede člověka k akci, obecněji ke změně jeho psychického pole. Psychické pole obsahuje nejen přítomné předměty, ale i minulost a budoucnost a představovanou či myšlenou neskutečnost. Vlastní já je umístěno v tomto životním prostoru a pohybuje se v něm, ale setkává se také s přehradami, ať už fyzickými či sociálními.

Životní prostor, jak jej popisuje a kreslí Lewin, není geometrický prostor, nýbrž je zobjektivizovaným znázorněním prožívaného prostoru a druhotně i pohledem vnějšího pozorovatele na

jedince a jeho okolí; při tom pozorovatel si vědomá z okolí jen toho, co pozorovaný jedinec vnímá.

V našem pojetí je psychické pole odraz okolí a zároveň vyjádření vztahu subjektu k tomuto okolí. Tělo subjektu se v tomto poli odráží jednak jako jiné předměty okolí /vidíme je ap./, jednak zvláštním způsobem /cítíme je/.

Lewin považuje psychické pole za isomorfní s tím, co se /ve velkém/ děje v mozku člověka. Dosah tohoto dalekosáhlého tvrzení společného gestaltpsychologům však nezkoumá ve vztahu k neurofyziologii, jak to činí Köhler, a nevyslovuje je tak bezpodmínečně.

Od toho, co se děje v životním prostoru jednotlivce, přechází Lewin k tomu, co se děje v něm samém, v jeho nitru. Tím se dostává k něčemu, co přestává být názorné. Je snadné a účelné znázornovat si člověka v jeho životním prostoru geometrickými schématy, ale méně jasné je, když Lewin kreslí schémata subjektu samotného, tedy jeho nitra /nikoli těla/.

Lewin tu neznatelně přechází od popisu k výkladu. Některé své pojmy označuje Lewin výslovně jako nepopisné, jako konstrukce: především pojem síly, a jest jím i jeho pojem potřeby a jakoby-potřeby. Na co se vztahují jeho popisné pojmy, to je zcela jasné; je to subjektivní svět jednotlivce a jeho členění. Čeho se týkají výkladové pojmy, tedy především pojem síly, není zcela jasné ani jeho základ /sr.M.Deutsch 1954/. Pokud jsou pozitivisticky považovány jen za pojmové konstrukce, nemají povahu skutečnosti, což z materialistického hlediska odmítáme.

Lewinův "model" není ani behavioristický ani reflexologický, je bližší obecnému chápání člověka. Behavioristé si snadno přizpůsobili některé jeho pojmy a konali pak experimentální výzkumy o jejich vztazích. Místo subjektivně prožívané vzdálenosti zavedli fyzickou vzdálenost předmětu a organismu, přitahování a odpuzování subjektu předmětem měřili fyzickým pohybem organismu k předmětu nebo od něho /jeho rychlostí, častostí/. Studovali tak konflikty motivů /shrnul E.E.Miller 1944/. Objektívni vztahy prostorové nebo časové, objektivně daná četnost výskytu jevu ap. se výborně hodí ke kvantitativnímu zkoumání; působí však stejně jako jiné stránky objektivní skutečnosti na jednání člověka skrze svůj subjektivní odraz. Lewin tuto subjektivnost někdy i schématicky znázorňuje, např. blíže nepoznané okolí kreslí jako oblast životního prostoru bez vnitřní diferenciacce. Lewin sám proti behavioristům

prohlašuje, že daný stav osoby nelze poznat pouze z chování, ale i z /prožívané/ situace osoby. Pěkným dokladem toho je výzkum Couchův /1962/: předpověď interpersonálního chování, kde byl zná vnější ~~tlak~~ a byly zjištěny z chování některé potřeby a osobní sklon ke skrývání motivů. Znalost toho i jak osoby samy chápou situaci, zlepšila predikci chování podstatně.

Různé psychologické jazyky.

Vycházím z toho, že nelze všechnu psychologickou zkušenost vyjádřit behavioristicky /jako pojmy chování/ ani reflexologicky. V některých případech by to bylo sice možné, ale bylo by to příliš těžkopádné. Psycholog musí proto používat několika pojmových jazyků.

Především používá přirozeného jazyka. Teoreticky vypracované jazyky bývají přesnější, jak v jednotlivých pojmech, tak často tím, že se pohybují v rámci jedné kategorie /chování, mozková činnost/, ale jsou rozsahem úzké. Přirozený jazyk má schopnost připojit k sobě různé teoretické jazyky, ale to vyplývá také z toho, že není kategoriálně čistý. Poněvadž v něm dochází ke styku různých teoretických jazyků a poněvadž tyto jazyky někdy označují totéž jinými slovy, dochází snadno k nevědomému přechodu z jednoho teoretického jazyka do druhého, což se u ostře oddělených přirozených jazyků národních stává zřídka.

Je proto nutné připomínat si v psychologických rozpravách, jakým jazykem se vyjadřujeme. Proti novopozitivistům, kteří střídají tyto jazyky jen podle vhodnosti, jsme přesvědčeni, že se tyto různé jazyky aspoň z části vztahují na totéž. Jejich smysl /denotatum/ bývá různý, např. cítěná bolest je jiný jev než reakce na nociceptivní podnět, ale jejich denotatum může být táž skutečnost poznávaná různým způsobem. Leckdy nemá termín jednoho jazyka odpovídající termín druhého /např. pojem určité barvy nebo tvaru nedovedeme vyjádřit reflexologicky/. Přirozený jazyk pak přes svou šíři a plastičnost není ani v psychologii universální; nestačí k vyjádření všech teoretických poznatků.

Tyto metodologické poučky by bylo možno rozvinout pro celý rozsah psychologie. Nyní si je především nutno uvědomit, jakým jazykem mluví Lewin. Když popisuje dítě, které např. je nuceno jíst neoblíbené jídlo, nepopisuje to jako behaviorista, tj. dítě jako pouhé pohybující se těleso, nýbrž v pojmech blízkých přiro-

zené řeči, jichž používá i dítě samo, když umí mluvit. Jen to jsou pojmy abstraktnější / přitažlivé, nepříjemné, snaží se, kladě odpor ap./ . Tento jazyk popisuje lidi ne jako pohyblivá tělesa, ale jako cítící a snažící se bytosti. Některé termíny z jeho výkladového jazyka mají význam i v přirozené řeči, ale jsou jim chápány abstraktněji, /jako potřeba, duševní síla/ a ontologicky neurčitě.

Subjektivní hodnoty.

Jedním ze základních popisných pojmů Lewinových je pojem vybídkového rázu předmětu v životním prostoru; do angličtiny to by bylo stručně přeloženo sloven valence /v latinském významu síla, mocnost/. Není to totéž co value, hodnota, poněvaď se v tom víc cítí přitažlivost, silové působení; ve slově hodnota se cítí něco obecněji platného. Budu používat pro tento pojem valence také termín subjektivní hodnota a proto učiním několik poznámek o hodnotách vůbec. Subjektivní hodnota se nekryje s platnou hodnotou. Subjektem předmětu přisuzovaná hodnota nemusí, ale může být společensky platnou hodnotou a nemusí být vyjádřena slovně. Společensky uznávané hodnoty se týkají většinou něčeho obecného. Subjektivní hodnotu může mít pro nás jednotlivý přítomný předmět, minulý i budoucí /který je našim přáním nebo cílem/, i něco obecného, a to hodnotu kladnou nebo zápornou.

Subjektivní hodnoty mohou být zkoumány u jednotlivců téže skupiny; je-li větší, použitím vzorku. Především se dají zjišťovat ty, které se dají vyjádřit slovy, tedy spíše ty obecnější, sice se zřetelom k individuálně nestejně velikosti kvalitativně stejné hodnoty, ale bez zjištění přesnějších individuálních rozdílů. Společenské normy nejsou totožné s obvyklými a mnoha lidem společnými subjektivními hodnotami; mají jako nezbytný rys sankce, ať už zákonné či veřejného mínění či jiné; jejich uvědomování a prožívání je z tohoto důvodu složitější.

Psychická síla.

Lewinův pojem síly v psychickém poli se málo vzdaluje od popisu, ale přece je konstrukcí. Tato síla má působitě /subjekt/, směr /daný počátkem cesty k přitažlivému předmětu nebo od odpudivého předmětu/ a velikost /jevící se např. rychlostí pohybu osoby/.

Lewinův pojem síly je ze všech možných pojmů psychické síly nejbližší pojmu síly fyzikální. Podobně jako velikost této síly při dané hodnotě a pohybu s třením přímo úměrná rychlosti pohybu tak i velikost Lewinovy síly. Souvisí se svalovou silou a mohla by být skrze ni měřena^v chování /např. při odporu dítěte proti odejmutí hračky/, což Lewin nečiní.

Lewin praví, že duševní síla směrem k předmětu závisí přímo na jeho valenci a nepřímo na jeho vzdálenosti. Tato síla vede v nejjednodušším případě k pohybu směrem blíže k předmětu, v případě záporné valence směrem od předmětu nebo ven z oblasti, kde se předmět nalézá. Vzdálenost je dána /možnou/ cestou od osoby k předmětu; může to být i cesta oklikou, není-li možno jít přímo. Tato vzdálenost není vždy vzdáleností v geometrickém smyslu. Proto ani směr psychické síly nemusí být prostým směrem v geometrickém smyslu. Na rozdíl od síly fyzikální není orientován k jednomu bodu, nýbrž k nějaké oblasti. Proto když už mám předmět v nejbližší oblasti u sebe, ve své moci, není tak přitažlivý, jako těsně předtím. Směr síly je dán polohou nejbližší vzhledem k oblasti osoby samé na cestě k cíli nebo od nežádoucího předmětu. Síly se skládají, ale ne tak jednoduše jako ve fyzice. Jde o současné působení protisměrných sil, přitažlivých či odpuzivých, nebo o setkání síly a překážky, která klade odpor pohybu směrem síly. To jsou v psychické dynamice velmi časté případy.

Rozlišení síly, která je aktuální a mění se mimo jiné se vzdáleností předmětu, a valence, která je stálejší, pokládám za oprávněné. Vzdálenost může být prostorová i časová, ale subjektivní hodnoty z budoucnosti mají zcela jiné silové účinky, než hodnoty z minulosti, zpravidla mnohem větší, ale v závislosti na rozsahu časové perspektivy; stáří však často naopak. Dále se ukazuje, že zřetel k hodnotám vzdálenějším v čase není jen věci rozumové vyspělosti /dítě žije v menší časové perspektivě než dospělý/, ale že se i dospělí stejně vzdělaní lidé liší v poměrném oceňování přítomného a nepřítomného. Subjektivní hodnota sama závisí na vzdálenosti, a to někdy tak, že se vzdáleností zmenšuje, jindy roste. To v jednoduché Lewinově formuli

$$\text{síla je funkce } \frac{\text{hodnoty}}{\text{vzdálenosti}}$$

obsaženo není, ale nehledě na experimenty, jež pro ni mluví, máme dost příkladů ze života na její platnost, takže zasluhuje pozornosti.

Ačkoliv Lewinův pojem síly je blízký fyzikálnímu, přece je složitější tím, že přitažlivý nebo odpuzivý předmět nemusí ležet ve směru pohybu osoby /oklika/. Lewin se snažil prosadit i zde obdobu fyziky: fyzikální síly nepůsobí na vzdálenost, nýbrž skrze pole. Ale jevově působí to, co nás láká nebo odpuzuje, i na dálku. Mezi osobou a cílem leží prostředky /cesta, užití nástrojů ap./, ale nepřitažlivost cíle se nepřenáší přes přitažlivost prostředků.

Myslím, že můžeme užívat názvu duševní síla tak, jako v obecné řeči v širším smyslu než Lewin, takže by pod něj spadaly i potřeby a jiné motivy stejně jako sebevláda. Síla v tomto smyslu nemusí mít prostorový směr, ale má velikost a považujeme ji za činitele, který může společně působit s jinými činiteli podle kvantitativních zákonů. Pro přesnější výzkumy je třeba speciálnějších pojmů spolu s návoden, jak je měřit, nebo jak odhadovat jejich velikost.

Tzv. energie v motivaci.

Mnoho psychologů používá nesprávně pojem energie; domnívají se, že mluví o fyzikální energii tam, kde jde o něco jiného. Tak např. říkají, že síla motivu je energie, která se může na venek projevit v různých formách. Ve skutečnosti v nervové soustavě se energie nepředává, nýbrž poměrně energeticky slabšími impulsy se vyvolávají silnější energetické děje z energie, která je potenciálně v místě vzruchu, resp. stahujícího se svalu. V představách některých psychologů se ještě objevuje názor z 19. století, jako by nějaká nervová energie proudila nervovým systémem a mohla se případně měnit z hrubších forem v ušlechtlejší. Mezi energií dění na jednom místě a na druhém místě v organismu ovšem existují kvantitativní vztahy; leckdy je to i přímá úměrnost. Tak např. frekvence vzruchů neuronu závisí na prostorové a časové četnosti vzruchů přicházejících na jeho synapse. Vztah mezi energií podnětu v receptoru a frekvencí odtud odváděných vzruchů je přibližně logaritmický. Ale nejde tu o přesunování energie. Proto také mohou existovat i vztahy nepřímé, jako je ten, jemuž Pavlov říká nadhraniční útlum, a vůbec jevy útlumové, jež jsou následkem excitací.

Aktivační působení retikulární formace mozkového kmene a jiné aktivační jevy nejsou přesouvání energie; znamenají růst vzrušivosti jedné oblasti působením vzruchů z jiné oblasti.

Malmo /1958/ se pokusil uvést "úroveň aktivace" /arousal level- Duffyová/, pojem blízký pojmu general drive, ve vztah s fyziologickými měřeními. Pojem všeobecné síly puzení je vyvozován spíše z chování; jde tedy o sblížení termínů dvou jazyků, behavioristického a neurofyziologického.

Reflexní výklad přitažlivosti a odpudivosti předmětů.

Ačkoliv Lewinův rozbor psychické dynamiky nekončí pojmy valence a síla, přece je třeba si položit otázku, dají-li se jeho termíny převést do jazyka reflexologie. Organismus podle reflexního pojetí nereaguje proto, že by byl přitahován předmětem, ale proto, že předmětový podnět budí přes spoj /vrozený nebo získaný/ reakci. Vypadá to sice někdy tak, jakoby organismus byl přitahován k předmětu, ale to je jen neutrální, samo nepřitahující působení předmětu přes dálkové receptory, které spouštějí přibližovací pohyby. Lewin vidí ve shodě s lidovou psychologií přitažlivost venku, reflexologie předpokládá spojení mezi předmětem /jeho signálem/ a pohybem v mozku uvnitř organismu, a ještě účast vnitřních popudů. Dělat pozorování a experiment může z obou hledisk. Spojení mezi předmětem a člověkem, jak je prožíváme nebo jak je pozorujeme v chování druhých, je vysvětlováno vysouzeným spojením v mozku.

Ve vztahu k okolí prožívaná dynamika obsahuje odraz okolí a neuvědoměné i uvědoměné tendence k přibližování nebo vzdalování se od předmětů okolí, /případně jen signalizovaných/ i k zacházení s nimi; fyziologicky jsou dány spoji mezi podněty a reakcemi přes nervovou soustavu a excitacemi různých center, čemuž říká Hull aj. puzení /drive/, ať všeobecné /obecně aktivační účinek retikulární formace mozkového kmene /či specifické /excitace různých speciálních center/. Podněty z okolí spouštějí z části činnost těchto center; vedle toho je spouštějí různé stavy těla a jistá část činnosti je spontánní.

Zdálo by se tedy, že máme převod z jazyka prosté psychologie na reflexologický a naopak. Není to však prostý překlad, nýbrž je tu rozdíl asi jako mezi slovním a hudebním vyjádřením téže ideje. Největší shoda obojího vyjádření se týká pohybů v laboratorně zjednodušených situacích. Přechod od prosté psychologie k reflexologii je změna hlediska, kterou musí psycholog běžně provádět v obou směrech, a být si vědom toho, že jde zčásti o překlad, z části o pře-

vodě do jiných jevů a z části nedovedeme převod provést.

Lewinovy pojmy jsou spíše abstrakcí z prosté psychologie. Pojmy jako puzení /drive/ a pobídka /incentive/ leží na cestě od chování k fyziologii. Dají se navzájem spíše překládat než třeba výpovědi psychiatrických pacientů a neurofyziologické formulace, poněvadž obojí vycházejí také /ale ne jedině/ z chování a směřují k stanovení zákonitosti.

Potřeba a optimální stav soustavy.

Slovo potřeba patří do přirozených jazyků. Značí stav subjektu, kterému je žádoucí jiný stav /aby něco měl nebo neměl/. Potřeba je buď jednorázová nebo je po uspokojení opět obnovuje. Potřeba se určuje předmětem, činností nebo stavem těla. Příkladem je potřeba alkoholu, auta, bytu, cestování, čistoty, dýzky, hádek, informací, kouření, laskání, mluvení, nic neděláním, okázalého oblékání, poroučení, rybaření, společenské zábavy, šetření, tancování, uznání, vychloubání, zpěvu atd. Některé potřeby jsou potřebami prostředků, tedy zřejmě odvozené.

Psychologové potřeby seskupují do tříd /jako potřeba styku s lidmi, potřeba pohybu, potřeba smyslových dojmů/ a dochází tu k obvyklému jevu, že abstrakce se považuje za sílu, za vysvětlujícího činitele. V některých případech se daří ontogeneticky prokázat, že obecnější potřeba se specializovala nebo rozlišila na několik speciálnějších, že logická souvislost je zároveň genetickou, např. potřeba jídla, potřeba pohybu. Jinde má o oprávněnosti abstrakce pochybnosti /např. "potřeba bezpečí", potřeba smyslu života"/. Všeobecně je třeba prokazovat existenci obecnějších potřeb ne pouze subjektivní abstrakcí psychologa, což vede k různým seznamům potřeb, ale systematickou abstrakcí založenou na variaci okolností, na zkušenostech a pokusech se substitucí uspokojujících předmětů a používající faktorové analýzy a jiných statistických metod. Další krokem k poznání základních potřeb je studium ontogenetických souvislostí. Tento postup platí pro kterékoli duševní činitele.

Subjektivně pociťované potřeby jsou někdy podmíněny stavem těla, např. nedostatkem některých látek. Z biologie přichází nové, a to účelové hledisko: odchylka od určitých mezí, která vede k pociťování potřeby, /např. příliš velká nebo příliš malá teplota okolí/ se hodnotí z hlediska narušování funkcí organismu a nakonec

zachování jeho existence. Je to zřetel k celku organismu, který pojmu subjektivní potřeby chybí, ale je obsažen také v pojmu existenční potřeby. Z hlediska zachování a rozvoje celku se mluví i o potřebách společnosti. Biologické celky /individuum, druh/, a společenské celky /počínaje rodinou/ i některé stroje mají zařízení, které odstraňují odchylky od přípustných mezí, jež by mohly narušit funkci a celistvost celku. Kybernetický pojem rušivého vlivu souvisí tak i s pojmem subjektivní potřeby. Při zkoumání subjektivních potřeb z tohoto hlediska je nutno vědět o zachování funkce a struktury kterého celku jde. Někdy jde o tělo, jindy o rodinu, jindy o větší společenský celek. Společnost, jejíž členové silně pociťují potřeby, jež brání narušování funkce a celistvosti společenského celku, je odolnější než ta, kde je toto pociťování slabší nebo chybí. Některé subjektivní potřeby mají vztah k dosažení nebo zachování určitého společenského postavení jednotlivce.

Ale je mnoho pociťovaných potřeb, které nemají přímý vztah ani k udržení těla, ani k udržení rodu ani k udržení statusu nebo společenského celku. Různé takové subjektivní potřeby se stávají masovými např. jako móda. Zušlechťování způsobu uspokojování biologických potřeb souvisí i s tím, že se při tom zároveň vyžaduje splnění i jiných potřeb, jež při nižším stavu výrobních sil nebo společenská organizace musily zůstat stranou /např. odstranění dlouho trvající nánahy, potřeby estetické/, ježto k existenci nejsou nezbytné.

Lewin chápe potřebu jako vnitřní stav souvisící s valencí předmětu. Úmysl něco získat nebo zbavit se něčeho je spjat s potřebou; když nevychází z původní kladné nebo záporné valence, nýbrž týká se prostředku nebo je uložen, je to jakoby-potřeba. Pojem potřeby přechází u Lewina z pojmu popisného k pojmu výkladovému. K tomu patří i pojem duševního napětí.

Experimentálně zkoumal Lewin se svými spolupracovníky především náhradní uspokojení potřeby jiným než původním předmětem nebo činností. Někdy jde jen o krátkodobé zmiřnění nebo odstranění napětí, jindy náhrada opravdu odstraní nebo aspoň trvaleji zmiřňuje pociťování potřeby. Souvisí to i s podobností náhradního předmětu nebo náhradní činnosti. Tím bylo nahrazeno staré pojetí přesouvání pudové energie z jednoho předmětu na druhý. Dále byl zkoumán experimentálně z Lewinova podnětu stav nasycení potřeby a přesycení

/Karstonová 1928/, jeho přenos z jedné činnosti na druhou /Kounin 1941/ a frustrace /Barker aj. 1941/, jejíž výzkum zahájili jiní /Rosenzweig, 1934, Dollard aj. 1939/.

Lewin se původně ještě beze vztahu v sociální psychologii omezuje na poruchy rovnováhy v psychickém poli jednotlivce. Pole je tu bráno jako celek, který obsahuje nic než vědomí. Již Ach ukázal, že tu působí síly, které nemusí být stále uvědoměné /determinující tendence/. Lewin proti Achovi dokazoval, že i asociace působí na základě úmyslu. Myslí však, že i síla asociace podmínuje směr a sílu reakce, jak to ukázal Pavlov a do formule vtělil Hull. V každém případě se tu vykládá duševní dění z činitelů, jež nemusí být vědomé /asociace, determinující tendence, potřeba, napětí/. Lewin to chápe jako dynamické pole obdobné např. poli elektromagnetickému, v němž se vyrovnávají poruchy. Toto pole je podle jeho představ více nebo méně členěné, takže k přesunu napětí z jedné oblasti do druhé nemusí dojít vždy, zejména při ztrnulosti hranic - rigidita; naopak při nečleněnosti se celé pole dostane do napětí /celostní citová reakce dítěte/. Nejvhodnější je pružná členitost, která nejvíce chybí slabomyslným. Členitost roste vyspíváním, pružnost klesá stárnutím.

Tyto představy o vztahu napětí k celku osobnosti vedly přímo k výzkumu individuálních rozdílů. Jinými psychologji byl zaveden pojem schopnosti snášet neuspokojení, která se dále dělí na snášení deprivace, konfliktu, ambiguity /Frenkel-Brunsviková 1949/ ap. Je možné, že se tyto potřeby ukážou být zcela oprávněnými abstrakcemi /částečně se již osvědčily/. Ze známých obecnějších faktorů osobnosti mají vztah k faktoru neuroticismu. Ale může tu být i vztah k osobnímu stylu: cyklothyma rozpory uhlazuje, zmenšuje, schizothyma zostrňuje a pak je nucen je snášet. Schopnost snášení bolesti a snášení nudy jsou nezávislé /Costello a Eysenck 1961/. Existují patrně u jednotlivců nestejně silné rysy týkající se obecně dynamiky potřeb a pak vlastnosti potřeb speciálních, až zcela konkrétních, jako jejich obvyklá síla a periodičnost /ev. stálost/.

Celková gestaltpsychologická představa Lewinova o poli s různými oblastmi nestějného napětí však nevyhovuje. Kybernetika nabízí několik modelů k odstraňování poruch, mj. regulátorem mimo vlastní systém. Věcně můžeme také rozlišit několik případů. Jednou slouží nervová soustava k tomu, aby odstraňovala poruchy v

těle, a to buď jen vnitřní regulací nebo také vnější činností. Jindy jde o vyrovňování poruch většího celku, než je člověk. Nervová soustava sama nemusí tíhnout k rovnováze. Bilsteinová /1962/ říká, že někdy funguje jako "antihomeostat", když se člověk obětuje pro druhé. Stejně tak ovšem zvenčí vnucená napětí a požadavky /Lewin-indukované síly/ mohou být zpracovány z hlediska zachování vlastního klidu. Budhistická, Epikurova a Schopenhauerova představa o klidu od poruch jako cíli života je výrazem určitého postoje společenské pasivity, ačkoli by bylo nesprávné redukovat tyto filosofie na tento postoj. Optimální funkce duševního života záleží právě v boji s poruchami a ne v jejich neexistenci. Teprve přetíženi vedoucí k funkčním nebo strukturním poruchám nervové a tělesné soustavy je nežádoucí.

Nyní je opět třeba uvážit možnost převodu pojmů subjektivní potřeba do jiných psychologických jazyků. Někteří psychologové nazývají neoptimální stav těla potřebou, jiní teprve s toho vznikající nervový stav. Potřeba není však pojem neurofyziologický ani reflexologický; z tohoto hlediska vysvětlující funkci nemá. Chceme-li neurofyziologický výklad o tělesných potřebách, pak hledáme, která centra se dostávají při tělesné výchylce z optima do excitace a jak se získávají pohybové reakce, které výchylku odstraňují. Málo je známo, co odpovídá neurofyziologicky různým jiným subjektivně pociťovaným potřebám, jichž je velmi mnoho. Existují potřeby větších celků, jež se do vědomí jednotlivce promítají buď jako vnější požadavky a pouze rušivé činitele nebo mohou být převzaty za vlastní, stávají se i subjektivními potřebami. Je třeba mít na mysli, že i pojem subjektivní potřeba přesahuje vědomí, neboť bylo dokázáno, že napětí vzniklé z neuspokojení takové potřeby působí i bez vědomí člověka. To naznačuje, že jde o fyziologický, mozkový stav, i když většinou nevíme jaký. Pojem potřeby je pro motivační výklad nutný, ale neyslíme, že by stačil. Motívem může být i afekt jako strach /tzv. potřeba bezpečí/, citový vztah /který je sice také podmíněn potřebami, ale je něco víc/, svědomí, ideály, pobídky, jež jsou z části nezávislé na potřebách.

Měření psychických sil.

Subjektivní potřeba je příkladem duševní síly, ale chceme-li ji zkoumat jako sílu, musíme ji měřit nebo aspoň odhadovat její velikost. Měření nebo odhadování síly potřeb a jiných stránek motivů se děje různě. Měření je srovnávání. Děje se tedy vhodně tím, že se motivy postaví proti sobě do opozice nebo že se nastrojí sílice volby ve skutečnosti nebo v představě. Může se použít vlastního odhadu velikosti vyjádřené slovně, mohou se měřit vedlejší fyziologické změny při podnětu určitého druhu. Přímo fyziologickou míru většinou nemáme.

Pro jednu a touž veličinu se užívá jako míry několika parametrů i v tak jednoduchých jevech, jako je pevnost podmíněného reflexu nebo pamětní retence. Několik odlišných způsobů měření se vyskytuje i ve fyzice, např. v měření tvrdosti. Nemá na mysli případy, kdy rozdíly mezi různými měřeními jsou nepatrné jako u různých galvanometrů, ale kde jsou větší. Ukazuje to na ne dost dobrou přístupnost jevu /např. údaje o nitru země/ nebo jeho složitost, takže vlastně měříme různé jeho stránky, které svou velikostí souvisí, ale nejsou totožné. V psychologii je zvláště žádoucí měřit či odhadovat veličinu několika způsoby, jak je to běžné u osobních rysů.

Psychologický pojem síly není zcela shodný s fyzikálním pojmem síly ani formálně. Směr psychické síly je dán cílem, tím, co má resp. nemá být, tedy kvalitativně, ne geometricky, třebaš ležet i prostorově. /Nazveme-li aktivaci nebo duševní napětí nepřesně silou, pak taková síla nemá ani cílový směr/. Shodný znak fyzikální a psychické síly je, že má velikost a že je součástí kauzality. Kdekoli mluvíme o psychických silách, tam je nejen třeba udat, jak se odhaduje či měří jejich velikost, ale také, jaké je jejich vzájemné působení a vůbec účinek. Toto vzájemné působení závisí mimo jiné na kvalitativních logických vztazích mezi nimi /jako podobnost, protiklad, nadřazenost - podřazenost/ i mezi prostředky, s nimiž mohou dosahovat svého cíle. Ve fyzice jsou reálné kvalitativní vztahy daleko chudší /např. Mezi elektrickými a magnetickými veličinami, přeměny energie/. Je třeba vědět, co se stane, když psychické síly jsou protisměrné, tj. když mají neslučitelný cíl nebo když cesty k jejich cílům jsou protisměrné.

Neslučitelnost cesty ke dvěma cílům může být podmíněna třeba jen omezeným věděním osoby nebo někdy překradami, jež nemusí být neodstranitelné. Druhý případ vzájemného působení není zcela konfliktní; jde o rozvržení, v němž se postupně uplatňují různé síly, jichž cíle jsou neslučitelné pouze v téže době; jde o sestavení rozpočtu. V rozhodování je často nutné vyloučit všechny cíle kromě jednoho. Kompromis je jiný případ řešení vztahu dvou sil. Síly mohou spolupůsobit, což je někdy dáno jedním předmětem, který vyvolává různé síly, jindy aspoň částečně společnou cestou k různým cílům. Takovéto shody lze leckdy i uměle vytvořit. Vychovatelé podporují slabší motiv silnějším, očekávajíce, že slabší postupně zesílí.

Přínos ekonomiky.

První podněty k měření síly subjektivních potřeb vyšly z ekonomiky. Rozpočet spotřebitele dává obraz o tom, které potřeby hledí uspokojit. Poněvadž uspokojení potřeby vyžaduje náklad /peníze, čas, náhru, nepříjemnost/, což je pro jednotková množství různých potřeb nestojné, není rozdělení v rozpočtu peněžním nebo časovým příčinou měrou relativní síly potřeb - sice by bylo u nás jídlo potřebou závažnější než jinde. Ekonomové uvažovali o tom, že naléhavost potřeby se s rozsahem uspokojování zmenšuje; ekonomové i psychologové uvažovali o potřebách nezbytných a zbytných.

Srovnávání potřeb jednotlivce vymezených ekonomicky vyúsťuje v jeho rozpočet. Uvést všechny potřeby na jednu míru nelze tenkrát, pokud patří do různých kategorií. Především jde o rozdíl aktuálních potřeb a dispoic týkajících se potřeb, dále o rozdíl zvěčněných potřeb uspokojovaných výsledky vlastní práce přímo nebo směnou či jinak z cizí práce a potřeb pocítovaných jako tělesné napětí nebo nepohodlí. Rozdíl obecnějších a speciálnějších potřeb nevyklučuje srovnatelnost velikosti.

Poněvadž aktuální potřeby mění stále svou velikost, nemůže se pro ně vytvořit pevná stupnice velikosti. Nelze také obecně říci, že by uspokojení potřeb jednoho druhu mělo přednost před uspokojením potřeb jiného druhu /Maslowova hierarchie potřeb/. Ačkoli potřeba potravy je velmi důležitá, přece její postavení v osobnosti je individuálně nestejné, a to nejen pro nestejnou sílu jiných motivů, ale i pro nestejně pocítovanou intenzitu této potřeby samé při stejném stupni vyhladovění. Je velmi důležité zjišťovat poměr-

nou sílu potřeb, jichž uspokojení je v konfliktu, ale neplatí tu obecné pořadí.

Pro některé případy vztahu duševních sil byly vytvořeny početní modely, zejména v teorii rozhodování také původně v ekonomice. Rozhodování v případě pouze pravděpodobných následků činů nebo pouze pravděpodobných budoucích událostí je častý případ, který se stal předmětem experimentálního výzkumu srovnávajícího skutečné chování s matematicko-logickými modely. Ideální subjekt počítá s čísly tak, aby mu vyšla maximální celková užitečnost jednání. Čísly se může vyjádřit jak subjektivní hodnota /užitečnost/, tak subjektivní pravděpodobnost, z nichž ani jedna se neshoduje přesně s odpovídajícími objektivními veličinami, což by mohla být v prvé případě někdy peněžní hodnota, v druhém pak je poměrná četnost. Faktické zjišťování subjektivních veličin se děje různě z chování i podle výpovědi. Subjektivní užitečnost předmětů mezi nimiž se volí, nemusí mít absolutní nulu /jako ji nemají běžné teploterné stupnice/, kdežto zatím jsme o duševních silách mlčky předpokládali, že ji mají. Je tedy otázka, máme-li např. srovnatelné záliby považovat za síly, nebo zda je to něco podobného jako v elektrodynamice, kde rozhodují pouze rozdíly potenciálu, a ne absolutní hodnota. Jde o širší problémový okruh; vnímání závisí jak na absolutních, tak na relativních hodnotách podnětů. Daniel Bernoulli předpokládal, že subjektivní hodnota peněz je přímo úměrná rovna logaritmu jejich číselné objektivní hodnoty, tedy závislost jako je Fechnerův zákon. Galanter zjistil předběžně, že tu je splněn obecnější Stevensův psychofyzický zákon /podle Edwardse 1961/.

Meze racionálnosti.

Zjišťují se neshody mezi ideálními modely a skutečným rozhodováním, např. u transitivnosti v preferencích, závislost subjektivních pravděpodobností na věku, subjektivní nesouměrnost v pravděpodobnostech kladných a záporných hodnot atp.

Rozdíl mezi matematickým modelovým rozhodováním a rozhodováním skutečného člověka neukazuje neúčelnost modelu. Naopak zjednodušený, ideální model umožňuje zjistit vlastnosti skutečného lidského rozhodování vůbec a individuální rozdíly zvláště.

To platí i pro mnoho jiných modelů. Sleduju zde neustále výlenku srovnání neostrého pojmu duševní síla a exaktním pojmem fyzikální síly.

Ukazují se podstatné odlišnosti, ale to nehlaví proti kvantitativní metodám v psychologii. Musí být ovšem zpravidla respektována náhodnost, ježto nejsou vždy možná dosti přesná měření, neznáme neměnné zákonitosti nebo ani neexistují a prognózy jsou tedy jen pravděpodobné ..

Sčítání subjektivních hodnot, odčítání prospěchu a škody, násobení užitečnosti pravděpodobností jsou v modelu pouhé početní úkony. Fakticky se často děje rozhodování člověka ne aritmeticky, ale dramaticky. Člověk prožívá konflikt tím spíš a tím více, čím jsou utkávací se protivy velikostí bližší a čím jsou silnější. Drobná rozhodování se spíše blíží početnímu modelu. Čím více člověk vystupuje jako homo economicus, tím více se podobá počtáři a tím méně hrdinovi dramatu. Část dynamičnosti při rozhodování pochází z toho, že představované následky možného jednání v závažnějších případech také citově prožíváme. Rozhodnutí pak v takových případech znamená také dílčí resignaci nebo oběť, která nezůstává bez následků v dalším životě. Odsunuté motivy se nečají vždy anulovat a přispívají zvláště u schizothymů k trvalejšímu napětí. Dítě prožívá rozhodovací dramata krátkodobá. Dispozice k nestejně prudkosti a k nestejněmu trvání konfliktu jsou obecné znaky osobnosti, příbuzné vlastnostem temperamentu. Experimentální výzkum /Brin aj. 1962/ ukázal ještě další individuální rozdíly v rozhodování: nestejný sklon brát zřetel na méně pravděpodobné možnosti, nestejný sklon brát zřetel na nežádoucí výsledky čili úzkostnost /je zároveň spjat s tím, že se bere zřetel na více množství/, nestejný sklon brát zřetel na vzdálenější budoucnost a některé jiné méně závažně se projevující další faktory. V této souvislosti nebyl zkoumán experimentálně rozdíl rozhodnost- ne-rozhodnost.

Je samozřejmé, že délka rozhodování závisí na novosti, složitosti a závažnosti problému nebo konfliktu; trvalejší osobní faktory se vůbec získávají teprve odabstrahováním věcných i aktuálně osobních okolností.

Řešení konfliktu nebo rozhodování, které není prostou rozvahou, nýbrž střetnutím sil, nevyniká se tím ještě z psychologické zákonitosti. Nejlépe se experimentálně zkoumá, je-li převedeno na venek. Tak Lewin 1931 rozlišil tři typy konfliktů: přitahování-přitahování, přitahování-odpuzování, odpuzování-odpuzování s odlišnými zákonitostmi. S přibližováním k předmětu roste často síla

přitažlivosti ponaleji než síla odpuzování./Hull to pak vyjádřil termínem cílový gradient pozvolnější nebo strmější/. Experimenty byly konány později. Ukázalo se, že neplatí vždy rychlejší narůstání odpuzování proti přitahování. Jinak platí, že nejtěžší je konflikt, ze kterého není východisko ve skutečném světě vzdálením se ze situace konfliktu. Vznik oscilací osoby mezi dvěma směry má jiné podmínky než vznik fyzikálních kmitů nebo nervově podmíněného třesu, ale je rovněž zákonitý.

Reakce individuí na konflikty, frustrace, deprivace ap. spadají pod několik různých typů. Je úkolem vědy, aby vystihla tyto rozdíly v závislosti na individuálních dispozicích. Již Pavlov zjistil různou odolnost různých zvířat ve stejném konfliktu, což ho vedlo k typologii. Rozmanitos lidských možností normálního nebo chorobného řešení konfliktu, frustrace, přetížení ap. je větší.

Jednotlivé motivy a osobnost.

Dynamika dosahování jednoho cíle nebo uspokojení jedné potřeby je motivačně jednodušší než rozhodování mezi více cíli, i tenkrát, když vyžaduje složitější činnost, pokusy a omly, úsilí v překonávání překážek /zde už vystupují nové činitele jako schopnost sebevlády, ráznost a jiné vlastnosti vůle. Potřeba jejíž uspokojování je zajištěno, nemá tak velký význam v celkové dynamice, jako další, ale nezajištěná, ať je třeba dočasně velmi silná. Do dynamiky dosahování cíle zasahuje však často hodnocení od druhých i sebou samými podle úspěchů a neúspěchů, k čemuž se vztahují experimenty o úrovni aspirace zahájené u Lewina 1930, jichž počet stále roste. Lewin vůbec rozlišuje situace podle účasti já, tj. sebehodnocení /pozdější pojem ego involvement - Sherif/, která uvádí nový motiv, novou sílu.

Dynamika motivů a afektů zasahuje i do poznávací oblasti.

K tomu patří mj. percepční obrana: vnímatel se chová jako gentleman, který nevidí to, co se nesluší vidět. Z Lewinových žáků se věnoval studiu změn v poznání speciálně Festinger /teorie kognitivní disonance 1957/předtím Heider 1953/. Experimenty ukazují, že např. zavvržený motiv bývá dodatečně považován za méně žádoucí; po subjektivně nemorálním činu následuje často snížení morální normy, kdežto po překonání pokušení naopak. Podle Festingera se tím snižuje existující rozpor. Název této teorie se mi nezdá vhodný; jde fakticky

o to, že se změnou přesvědčení dosáhne snížení nelibosti bez vědomí této souvislosti. Tato změna se může týkat hodnocení jednotlivého případu nebo obecnějšího jevu-změny se postoj nebo zásada. Jde o zjev známý z bajky o lišce, která nedostupné hrozny prohlásila za kyselé. Tato teorie však nevysvětluje opačný případ, jako když se po nemorálním činu zásada zpřísní. Někteří psychologové v tom vidí působení autonómních sil, jako je svědomí, ač nelibost z výčitek svědomí se dá vyložit jako etapa na cestě k odpuštění, jež poskytne autorita světská či božská, jako reprodukce situace dítěte při provinění.

Do oboru dynamiky osobnosti se počítá i studium jednotlivých motivačních sklonů jako je agrese, strach, potřeba velkého výkonu, potřeba afiliace /přidružování/, dynamika sebevědomí ap. v závislosti na různých situacích. Toto dynamické studium osobních rysů vede hlouběji než faktorová analýza směřující k stanovení rysů, která sice odůvodňuje oprávněnost těchto abstrakcí, ale většinou ne jednoznačně. Intraindividuální proměny mohou odhalit lépe, které z předpokládaných obecných rysů jsou podstatnější než jiné.

Lewin nezapojil svoji koncepci k neurofyziologii. Zato dal významné podněty sociální psychologii, což zde sledovat nebudu. To, co je z hlediska fyziologie nedostatkem, totiž východisko z prosté neodborné psychologie, ukazuje se ve vztahu individua a společnosti /druhé osoby, skupiny/ předností. Tam se pak dá zkoumat, jak vnější činitelé působí na životní prostor individua. Kdežto předněty nabývají vybídčového rázu od subjektu a samy je objektivně nemají, působí jedna osoba na druhou často vědomě tak, aby v ní budila kladné nebo záporné valence; jindy zase jako autorita nebo vzor vyvolává v druhé valence shodné s vlastními.

Proti postupu, který vychází při výkladu člověkovy jednání z jednotlivých motivů /přání, potřeb, pobídek, citových vztahů atd./ z nichž vzniká rozhodnutí nebo řešení konfliktů, namítají někteří psychologové, že rozhoduje já, nikoli motivy. Je Já zvláštní činitel? V jednání bývá člověk jednotný, vstupuje do jednání s jedním hlavním cílem, se svými schopnostmi, důvěrou v ně, uplatňuje při tom své vlastnosti volní jako ráznost, vytrvalost, sebevládu aj. V rozhodování-pokud jde o úvahu - je člověk zase jednotný jako racionální bytost, i když uvažuje na základě odhadů a nepřesných nebo i nesprávných informací. Rozumnost úvahy může být ovšem narušena city, což se děje bez vědomí subjektu. V tomto smyslu vědomé já není plně rozumným představitelem osobnosti.

City rušící pravdivost poznání mohou být sice vědomé, ale jejich souvislost s vlastní názorem není známa. Jde-li o konflikt motivů, pak já není jednotné a nemůžeme je tedy brát jako rozhodující činitel; teprve když je vnitřní konflikt rozřešen, je tu opět jednot, ale ne vždy naprostá. Chápu-li volbu jako výběr mezi předněty, třeba jen představovanými nebo myšlenými, nám dojde, že já /jako celek/ se obrací k jednomu předmětu a odvrací od jiných, že jdu jednou cestou a druhé opomím. Vnějšně se tedy já jeví jako celek, jako jednotný vybírající činitel. Ale vnější volba se děje podle vnitřních motivů, které jsou částmi já, a toto já netvoří v boji motivů jednotný celek; nemůže být rozhodující instancí. Tedy souhrnem: jednající já je činitel rozumově uvažující já je jednotně myslící rozumová bytost, já v boji svých motivů není jeden činitel, protože není jednotné; sebehodnocení a sebevědomí jsou pak jedny z motivů. Normálně má člověk schopnost integrace, schopnost konflikt ukončit rozhodnutím, což si zejména vyžaduje situace, kde se jednat musí. Jaensch líčil jako méněcenného člověka, který je sice adoptován na společnost, ale rozpadá se v podsystemy /desintegrovaný/. Dnes nás nutí civilizační deformace člověka, zestrojování, odcizení klást důraz na celistvost citící, myslící a jednající osobnosti jako na ideál, Ale tato celistvost je umožněna také sobě oddělením jejích funkcí, schopností zaujímat v různých situacích a rolích různé postoje, jež by zároveň byly neslučitelné.

Závěr.

Studium dynamiky vzniklo v psychologii, kde jde o jevy výrazné. Lewin je přenesl do experimentu přirozeného i laboratorního. Jednodušší případy dynamiky se dají studovat na zvířatech. Reflexologický model však nestačí. Modely vycházející z prosté psychologie jsou mnohem bohatší, ale nepodávají plné vysvětlení. Vedou jen k přibližně měřitelným veličinám. Kvantifikace je však přesto prospěšná. Musí brát zřetel k nestejně silným individuálním dispozicím, což vede leckdy v téže situaci k jevům kvalitativně různým. Experimentální a případové studium dynamiky je i spojkou mezi naukou o vývoji osobnosti a naukou o její struktuře.